

УДК 336.71

Ю. О. Шевцов

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***ФУНКЦІОНАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ
НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ**

Проаналізовано характер функціональної взаємодії банківської системи України з іншими фінансовими інститутами, що є учасниками різних фінансових ринків. Проведено аналіз особливостей діяльності банків на різних фінансових ринках. Запропоновано основні фактори взаємодії фінансових інститутів на фінансових ринках.

Ключові слова: банківська система, взаємодія, банківська установа, функції, фінансові ринки.

Проанализирован характер функционального взаимодействия банковской системы Украины с другими финансовыми институтами, участниками разных финансовых рынков. Проведен анализ особенностей деятельности банков на разных финансовых рынках. Предложены основные факторы взаимодействия финансовых институтов на финансовых рынках.

Ключевые слова: Банковская система, взаимодействие, банковское учреждение, функции, финансовые рынки.

The character of functional interaction of Ukrainian banking system with other financial institutions and members of different financial markets has been analyzed. The particular characteristics of the activities of the banks at numerous financial markets have been examined. The key factors of interaction and cooperation of financial institutions at financial markets have been proposed.

Keywords: Banking system, interaction, cooperation, bank institution, functions, financial markets.

Функціонування фінансового ринку забезпечує динамізм та результативність розвитку економіки країни. Окремі сегменти фінансового ринку задіяні відповідно функціональним особливостям кожного з них. Окремі сегменти ринку, при цьому, мають свої темпи просування до рівня збалансованості ринкових елементів: попиту, пропозиції, цін та конкуренції. Банківські установи являються активними учасниками фінансових ринках. Окремі банки, з погляду їхньої ролі в економіці країни, можуть виступати в якості елемента інфраструктури економіки або його основного учасника. Визначення цієї ролі дасть можливість уточнити сутність банківської системи й окремих банків. Таким чином, можна говорити про якусь сутнісну роль банківської системи або банку.

Питанням місця та ролі банківського сектору присвячували свої праці вітчизняні та зарубіжні науковці, серед яких М. Д. Алексеєнко, О. Д. Вовчак А. П. Вожжов, А. О. Епіфанов, В. І. Міщенко, Ф. С. Мишкін, А. М. Мороз, М. І. Савлук, Ю. В. Рожков, П. Роуз, Т. С. Смовженко, В. С. Стельмах, М. Чіхак, С. Шарп та ін.

Особливу увагу в країні зараз приділяють питанням ролі банків як фінансових посередників такі науковці як Н. І. Версаль, Ю. О. Гаркуша, В. В. Зимовець, В. В. Корнеєв, О. О. Полетаєв, В. П. Ходаківська.

Розглянуть функціональні ознаки діяльності банків як фінансових посередників, визначаються цілі і завдання, принципи діяльності [1], уточнюються підходи до класифікації фінансових посередників [2]. Окремо розглядають основи взаємодії банків з іншими фінансовими інститутами: із страховими компаніями та з іншими фінансовими посередниками на ринку депозитів [3].

В літературі традиційно розглядають однією з складових будь-якого ринку його інфраструктуру. Навіть на законодавчому рівні визначено інфраструктурні формування та регулювання їх діяльності. Деякі законодавчі акти містять поняття учасників, або основних учасників, посередників певних ринків. Діяльність на певних ринках регулюють окремі закони країни.

Фінансовий ринок, з одного боку, є складовою частиною загального ринкового простору, з іншого, охоплює різноманітні ринки, котрі складаються з багатьох інститутів. Кожний ринок має справу з певним типом фінансових активів і обслуговує певних його учасників і діє на певній території. Розвиток ефективно діючого фінансового ринку здатного мобілізувати та перерозподіляти ресурси є найважливішим завданням регулювання національної економіки. Складовими фінансового ринку виступають ринок банківських послуг, ринок цінних паперів, ринок страхових послуг та ринок небанківських грошово-кредитних послуг.

Банківські установи являються активними учасниками фінансових ринках, функціональну взаємодію яких, на нашу думку, можна згрупувати наступним чином:

1) функція інфраструктури (обслуговуюча): а) усі розрахунки за операціями на фінансових ринках здійснюються через банківські установи, б) банки надають консультаційні послуги;

2) функція самостійного учасника (за винятком ринку нефінансових послуг): емісія власних цінних паперів, професійний учасник фондового ринку, залучення та розміщення ресурсів на ринку капіталу;

3) функція посередника: дилерські, брокерські, трастові операції, андеррайтинг.

При цьому така взаємодія реалізується через різні механізми та має складну структуру.

Взаємодія банківської системи та фінансових ринків на макрорівні реалізується, насамперед, через систему державних інститутів, які виконують регуляторні функції по відношенню до учасників ринків. При цьому, регуляторний механізм, перш за все, реалізується через систему ліцензійних вимог як до учасників загалом, так і до конкретних операцій зокрема. Тобто діяльність одного учасника фінансових ринків може регулюватися декількома державними інститутами в залежності від операцій, які здійснює такий учасник.

При цьому в деяких випадках регуляторні механізми є суперечливими, що знижує результативність функціонування таких ринків.

Банківські установи приймають участь у функціонуванні усіх елементів фінансового ринку як користувач та/або професійний учасник.

Взаємодія банківської системи та ринку цінних паперів реалізується в наступному:

1) банки випускають власні цінні папери: акції та облігації;

2) банківський сектор, в т. ч. НБУ, активно використовують державні цінні папери (в т. ч. як інструмент рефінансування банків);

3) банківські установи здійснюють торгівлю цінними паперами за власні кошти та за дорученням клієнтів. Обсяг операцій, що здійснюються банками за дорученням клієнтів, не є об'єктом статистичної звітності, що публікується банками згідно вимог НБУ;

4) банківські установи є активними учасниками ринку інститутів спільного інвестування (КУА);

5) банки виконують функції зберігачів та/або реєстраторів цінних паперів;

6) банки є учасниками організаторів торгівлі (фондових бірж).

Банки є самостійними учасниками фондового ринку: комерційні банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства [4], тому ще до початку здійснення безпосередньо банківських операцій банківські установи стають учасником ринку цінних паперів. Збільшення обсягів випуску акцій банків протягом 2010–2011 років обумовлене, головними чином, виконанням останніми законодавчих вимог щодо збільшення статутного капіталу.

За аналітичними даними в 2011 році відбулося відновлення порівняно зі скороченням обсягів у 2008–2010 роках діяльності банків у якості емітентів крупних облігаційних випусків: за 2011 р. банки зареєстрували облігаційні випуски на загальну суму 13,9 млрд грн., що становить 43,9 % загального обсягу емісії облігацій [5]. Корпоративні облігації банків є інструментом залучення ресурсів, що досить активно розвивається. Проте відновлення докризових позицій позиціях банків як великих емітентів облігацій.

Безпосередня взаємодія банківського сектору та фондового ринку відбувається при здійсненні операцій з розміщення державних цінних паперів: по-перше, розміщення державних цінних паперів відбувається через банки-дилери, по-друге, державні цінні папери є одним з дієвих інструментів рефінансування банків Національним банком України. При цьому переважний обсяг операцій здійснюється на позабіржовому ринку в: 2008 р. – 41,31 %, 2009 р. – 83,28 %, 2010 р. – 76,76 %, 2011 р. – 68,59 %. Взаємодія ринку державних цінних паперів та банківської системи реалізується також в участі держави в статутних капіталах банків (рекапіталізація банків, в т. ч. ПАТ «АКБ «КИЇВ», ПАТ «РОДОВІД БАНК», ПАТ АБ «Укргазбанк»). Так, обсяг випуску ОВДП для збільшення статутного капіталу банків становив у: 2008 р. – 13 770 млн грн, 2009 р. – 23 324 млн грн, 2010 р. – 6 390 млн грн, 2011 р. – 8 854 млн грн [6].

За умови наявності відповідної ліцензії банки за дорученням клієнтів та за їх кошти здійснюють діяльність торговця (брокерську, дилерську тощо).

Банки також здійснюють власні операції на фондовому ринку шляхом формування портфельів цінних паперів (торговий, на продаж, до погашення). Портфель цінних паперів банків, крім акцій, сформований, головним чином: 1) портфелем на продаж – в середньому за 2002–2012 роки його частка в загальному портфелі складає 66,40 %; 2) цінними паперами сектору загального державного управління – в середньому за 2002–2012 роки його частка в загальному портфелі складає 55,66 %. Портфель акцій в портфелях банків також сформований, головним чином, портфелем на продаж – в середньому за 2002–2012 роки його частка в загальному портфелі цінних паперів складає 38,70 %. В 2010–2012 рр. збільшився портфель акцій інших фінансових корпорацій при зменшенні розміру портфеля не фінансових корпорацій.

Банківський сектор приймає також участь у функціонуванні інститутів спільного інвестування: 1) банки як опосередковані (в межах фінансових корпорації) учасники компаній з управління активами; 2) банківські інструменти (грошові кошти та банківські депозити) в структурі активів ІСІ.

Взаємодія банків та учасників фондового ринку також реалізується через здійснення банківськими установами за наявності відповідних ліцензій діяльності зберігача, діяльності з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів. Комерційним банкам в Україні дозволено проводити діяльність реєстратора та вести реєстри емітентів, де банк не має істотної участі. В Україні банки можуть вести депозитарну діяльність тільки як зберігачі.

За аналітичними даними 2011 року, найбільшу кількість договорів на ведення реєстрів власників іменних цінних паперів з емітентами уклади реєстратори ПАТ «КБ «ПРИВАТБАНК» (479 договори), ПАТ «Промінвестбанк» (336 договорів), ТОВ «Компанія «Базис-реєстр» (192 договори), ПАТ «Укрсоцбанк» (151 договір) [4, с. 12].

Для банків ведення діяльності зберігача на ринку цінних паперів стає популярним, оскільки більшість ліцензійних вимог НКЦПФР з організації такої діяльності банки задовольняють виконанням ліцензійних вимог НБУ.

Разом з тим, як показує аналіз, за кількістю зберігачів банки поступово втрачають частку на користь торговців цінними паперами.

Результативність діяльності банків на ринку цінних паперів характеризується [8]:

- комісійним доходом – за посередницькими операціями (може бути оцінений тільки розрахунковим методом, оскільки;
- торгівельним результатом – за власними торговими операціями;
- дивідендним доходом – за операціями з участі в капіталі;
- процентними витратами – за операціями з емісії власних облігацій;
- якістю портфеля цінних паперів.

Таким чином, результати від операцій з цінними паперами не є основоположними в формуванні чистого прибутку банків, а їх динаміка в повній мірі відповідає етапам посилення кризових явищ в економіці (суттєве зниження доходів за 2008 рік). Разом з тим спостерігається відновлення ефективності діяльності банків на ринку цінних паперів.

Банківський сектор є також активним учасником страхового ринку. Державним регулятором страхової діяльності в Україні є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Ринок страхових послуг є найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків.

Взаємодія банківського та страхового ринків має обмеження: так, банки не мають права надавати фінансові послуги у сфері страхування. Таким чином, участь банків на страховому ринку має наступні форми:

1) банки в якості страхувальників:

- страхування фінансових ризиків при кредитуванні фізичних;
- страхування фінансових ризиків банку та ризиків держателів карток, пов'язаних з шахрайством з пластиковими картками;
- страхування майнових інтересів банку (страхування будівель, приміщень, обладнання і реклами банку, страхування від збитків, пов'язаних з операціями по підроблених документах, від втрати, крадіжки і підробок документів, шахрайства персоналу, страхування професійного учасника ринку цінних паперів при депозитарній і реєстраційній діяльності, комплексне страхування обладнання для прийняття до оплати пластикових карт);
- страхування працівників ризикових професій банку (інкасаторів, касирів тощо);
- страхування медичних витрат працівників банку;
- обов'язкове страхування цивільної відповідальності транспортних засобів, що належать банкам;
- ризики, що виникають при здійсненні інкасації та перевезення цінностей (страхування грошової готівки і дорогоцінних металів, страхування життя співробітників, парку спеціального автотранспорту, а також медичне страхування співробітників, що знаходяться у відрядженнях);
- ризики, що стосуються операцій з готівковою валютою (страхування залишків готівки в операційних касах);
- ризики, що виникають при наданні в оренду індивідуальних сейфів (страхування приміщень сховищ банку, страхування майна клієнта);
- ризики відповідальності суб'єктів оціночної діяльності, які співпрацюють з банком;

2) страхові компанії як споживачі банківських послуг, в т. ч. депозитних як забезпечення страхових відшкодувань для банків;

3) агентські відносини банків і страховиків. Такі відносини встановлюються переважно між банками і страховиками, які входять до однієї фінансової групи;

4) банки в якості «опосередкованих» страхувальників: при здійсненні активних операцій банки вимагають страхування життя позичальників та предметів забезпечення. При цьому, банки реалізують політику обмеження кола таких страховиків шляхом процедури їх акредитації. Така взаємодія банківського та страхового ринків в Україні є об'єктом окремої уваги одного з регуляторів – Антимонопольного комітету України. Так, протягом 2009–2012 р. Антимонопольний комітет України приймав ряд рішень щодо прийняття банками заходів з забезпечення обмежень конкуренції. В квітні 2011 р. Антимонопольний комітет України надав дозвіл на узгоджені дії у вигляді укладання «Правил співробітництва банків та страховиків, пов'язаного із кредитуванням», які дозволять позичальникам банків реалізувати право на вільний вибір страховиків, а також сприятимуть зменшенню ризиків, які виникають у зв'язку з неплатоспроможністю страховиків і банків, непрозорістю фінансової звітності та можливою втратою застрахованого заставного майна. Правила співробітництва підписали перші особи асоціації «Українська федерація убезпечення», Ліги страхових організацій, асоціації «Український кредитно-банківський союз», ПАТ «Банк «Фінанси та кредит», ПАТ «Альфа-Банк», ПАТ «КБ «ПРИВАТБАНК», ПАТ «ОТП Баню», ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ АКБ «Укрсоцбанк», АКІБ «УкрСиббанк», АТ «Страхова компанія Інгосстрах», ПАТ СК «Універсальна», НАСК «Оранта», ПАТ «СК «АХА Страхування», ПАТ «УСК «Дженералі Гарант», ВАТ «Українська пожежно-страхова компанія» та ПрАТ «СК «УНІКА»;

5) включення до банківських продуктів страхових послуг. Такий механізм взаємодії на вітчизняному фінансовому ринку не є розповсюдженим;

6) участь в капіталі – за даними НБУ [8] страхові компанії мають істотну участь (пряма та опосередкована) в статутних капіталах банків:

- ПАТ «БАНК РИНКОВІ ТЕХНОЛОГІЇ» – ПрАТ «СК «СтарПоліс» – 40 %;
- ПАТ «ЕРДЕ БАНК» – ПрАТ «Народна фінансово-страхова компанія «Добробут» – 54,2603 %;
- ПАТ «ФІНЕКСБАНК» – ТОВ «СК «Фінекс» – 14,768 %;
- ПАТ «ПРОМЕКОНОМБАНК» – ПрАТ «Твоя страхова компанія» – 40,6277 %;
- ПАТ «УНІКОМБАНК» – ПрАТ «СК «ГАРАНТ ПРЕСТИЖ» – 19,4073 %;
- ПАТ АКБ «ІНДУСТРІАЛБАНК» – Страхове товариство з додатковою відповідальністю «Захід-Резерв» – 21,167 %;
- ПАТ «МетаБанк» – ПрАТ «СК «МЕТАЛУРГ» – 15,8479 %;
- ПАТ «МОТОР-БАНК» – Товариство з додатковою відповідальністю «СК «МОТОР-ГАРАНТ» – 63,7642 %;
- ПАТ Банк «Морський» – ПрАТ «СК АНГАРАНТ» – 12,6286 %;
- ПАТ «СХІДНО – УКРАЇНСЬКИЙ БАНК «ГРАНТ» – Товариство з додатковою відповідальністю «СК «ГРАНТСЕРВІС» – 23,8345 %, та Товариство з додатковою відповідальністю «СК «ІНТЕХ» – 35,7787 %;
- ПАТ «Полікомбанк» – ПрАТ «Поліська страхова компанія» – 19,2234 %.

Результат взаємодії банків і страховиків відображається в обсягах таких статей доходів банку, як:

- 1) комісійні доходи за послуги страхового агента;
- 2) операційні витрати банків на страхування;
- 3) обсяги погашення кредитів за рахунок страхового відшкодування.

Важливою складовою фінансового ринку України є сектор небанківських фінансово-кредитних установ: кредитні спілки, фінансових компаній, юридичних осіб публічного права, ломбарди тощо.

Характер взаємодії банківського сектору та сектору небанківських фінансово-кредитних установ, на нашу думку, суттєво відрізняється від взаємодії з професійними учасниками фондового та страхового ринків. Взаємодія банків та інших фінансово-кредитних установ реалізується в:

- 1) отриманні останніми банківських послуг;
- 2) конкуренції.

Учасниками взаємодії в діяльності банківської системи є усі сектори економіки. При цьому взаємодія відбувається на усіх рівнях економічного середовища: макро-, мезо- та мікрорівнях.

Узагальнюючи розглянуті вище функціональні взаємодії банківського та інших секторів, пропонуємо розглянути схему взаємодії в банківській діяльності через фактори взаємодії (рис. 1).

Рис. 1. Фактори взаємодії фінансових інститутів

На перетині множин факторів, що визначають основні умови взаємодії, визначається оптимальна схема.

Побудова системи взаємодії в банківській системі базується, на нашу думку, на наступних принципах:

- партнерства, який передбачає взаємозацікавленість і комерційний характер взаємодії;
- тривалості співробітництва;
- комплексності, який передбачає наявність декількох напрямів взаємодії.

При визначенні оптимальної (ефективної) схеми взаємодії слід зауважити, що для небанківських установ взаємодія з банками, за винятком розрахунково-касового обслуговування, є інструментом загальної стратегії розвитку, в той же час для банківських установ – взаємодія з іншими секторами економіки є сенсом діяльності.

На нашу думку, особливість взаємодії банківського та реального секторів полягає в тому, що її учасники володіють загальною та в більшій мірі достатньою інформацією про основні форми та інструменти взаємодії.

Критерії класифікації форм взаємодії обумовлюють, на нашу думку, і формування ланцюга пріоритетів взаємодії в діяльності банківської системи.

Пріоритети побудови взаємодії на макрорівні визначаються державними регуляторами, а банківська система виступає суб'єктом, який з наявним інструментарієм вживає заходів, спрямованих на досягнення пріоритетів (як-то пріоритет «Стримування інфляції» – підвищення процентних ставок за кредитами операціями НБУ, підвищення рівня резервування банками за залученими коштами; пріоритет «Підтримання курсу національної валюти» – адміністративна взаємодія шляхом застосування більш жорстких вимог щодо використання іноземної валюти (її обов'язкового продажу).

Ланцюг пріоритетів на мезорівні (участь банківської установи у фінансово-промисловій групі) формується, на нашу думку, виходячи з того, установа якого з секторів є домінуючою в групі: банківська, інша фінансова чи підприємство реального сектору. В цьому випадку ієрархія пріоритетів базується на стратегічних та тактичних цілях домінуючої установи:

1) домінуюча установ – банк: пріоритетами взаємодії є забезпечення банку ресурсами для проведення ним максимально ефективної кредитної політики. При цьому для підвищення ефективності власної діяльності установи не фінансового сектору визначають пріоритети взаємодії з зовнішніми по відношенню до групи банківськими установами;

2) домінуюча установа – підприємство/а реального сектора: ланцюг пріоритетів взаємодії визначається з забезпечення банком тактичних цілей діяльності реального сектору, в т. ч. забезпеченням достатніми коштами у вигляді кредитів. При цьому такий пріоритет визначає і «другий» рівень взаємодії в діяльності банку: залучення необхідних ресурсів на зовнішньому по відношенню до групи ринку з достатнього рівня ефективності діяльності.

Взаємодія суб'єктів інших ринків з банківськими установами на мікрорівні є обов'язковою, виходячи з необхідності розрахункового обслуговування господарської діяльності. Подальші пріоритети взаємодії визначаються, виходячи з потреб саме суб'єктів інших ринків. В той же час ланцюг пріоритетів для банківських установ формується з підвищення прибутковості власних операцій з урахуванням наявних у банку можливостей для задоволення потреб клієнтів.

Використання оптимальної взаємодії в банківській діяльності дозволяє досягати пріоритетів як банку, так і суб'єктів інших ринків.

Оптимальна схема взаємодії дозволяє банку:

- розширити ресурсну базу та структурувати залучені ресурси за строками, вартістю тощо;
- підвищити рівень ліквідності;
- більш ефективно регулювати ризики процентних ставок, валютні ризики;
- розширити клієнтську базу, зайняти нові ринкові ніші, підвищити якість обслуговування;
- оптимізувати співвідношення між прибутковістю та ліквідністю.

Бібліографічні посилання

1. **Гаркуша Ю. О.** Роль банків у розвитку фінансового посередництва : автореф. дис. ... канд. екон. наук спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Ю. О. Гаркуша. – О. : МОН України, Одеський національний економічний університет, 2012. – 19 с.
2. **Вовчак О.** Фінансове посередництво: економічна сутність і класифікація / О. Вовчак, Л. Крентовська // Вісник НБУ. – 2012. – № 8. – С. 4–9.
3. **Гаркуша Ю. О.** Сучасні особливості взаємодії вітчизняних банків з іншими фінансовими посередниками на ринку депозитів / Ю. О. Гаркуша // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: економічні науки. – 2010. – Вип. 105. – С. 109–116.
4. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
5. Офіційний сайт Української асоціації інвестиційного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.
6. Офіційний сайт Національного банку України. Оперативна статистична та аналітична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>.
7. Національне рейтингове агентство «Рюрік» Аналітичний огляд фондового ринку України за 2011 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rurik.com.ua/documents/research/Fund_market_2011.pdf.
8. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

Надійшла до редколегії 25.06.2013 р.